

PETRIKÁS ÁRPÁD

MAKARENKO HATÁSÁNAK ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI TAPASZTALATAI

— A hatvanas-hetvenes évek elemzései —

Felhalmozódás és ellentmondó folyamatok

Az új szocialista ember nevelésének egyik legnagyobb forrása a hazai pedagógia legújabb történetében Makarenko öröksége. Ennek az örökségnek az elméleti és gyakorlati hatása ellentmondások között valósult meg.

A makarenkói örökség helyét s szerepét keresve (az 1960–1978 közötti szakaszra szorítkozva) kettős folyamattal találkozhatunk. Az ötvenes években megindult ösztönös és gyakran "felülről" irányított törekvés Makarenko műveinek megismerésére és adaptálására fordulathoz ért a hatvanas években. Egyes iskolák, kisebb közösségek valóságos igényei váltottak ki aktivitást, és elmélyültebb tanulmányozást. Ösztönözte ezt a sablonoktól, merev, formális utánzásától és naiv romantikától mentesülő magatartást a Makarenko-kutatás. Többek közt Vág Ottó (1960) kismonográfiája, Szokolszky István néhány kiváló tanulmánya (1959–1965), valamint N. Fere "Tanítóm, Makarenko" (1962), Tyerszkij "A klubmunka és a játék Makarenko közösségeiben" (1964) és más írások élményt adó meggyőző és a történeti-pedagógiai folyamatok lényegét feltáró hatása. A kutatás eredményeként a hatvanas évek elejére kialakult egy átfogó nevelési-fejlesztési stratégia kimunkálásának lehetősége. Ezt támogatják a társadalom fejlődésében-fejlesztésében jelentkező új törekvések is.

Ennek a nevelési-fejlesztési stratégiának a makarenkói örökség elméleti adaptálása útján megragadható elemei komoly mértékben halmozódtak fel az irodalomban, de csak kisebb részben áramlottak be a nevelés gyakorlatába. Az elméleti adaptáció kitűnő példáival találkozunk például Szokolszky István (1959) "A szocialista pedagógia 'logikája' Makarenko műveiben" című tanulmányában, amely az első átfogó összefoglalása a főbb tartalmi, metodológiai és módszertani mondanivalóinak. Szerinte Makarenko pedagógiai logikája a nevelési céltől elvezet az eszközrendszer "ésszerű és célirányos felhasználásának" gyakorlatáig: "A pedagógia marxista logikája Makarenkót szükségszerűen vezette el a nevelés politikai céljától a közösséghez mint az egész szocia-

lista nevelés alapvető és egyetemes szervezeti formájához. A közösségtől pedig tovább visz a pedagógiai logika az egyénekhez." (I. m. 170. o.)

Ennek a logikának az érvényesítését láthatjuk "Az iskolareform és az oktatási folyamat korszerűsítésének problémái" című cikkében is (1962), amely Makarenko szellemében a tanulói aktivitás fejlesztését állítja középpontba olyan időszakban, amikor még hatnak a korábbi, az ún. "gyermek nélküli" pedagógiai, azaz sematikus oktatásszervezési törekvések.

Ezt az adaptációs folyamatot erősíti egy tanyasi iskola tapasztalatainak bemutatásával Gáspár László (1963), és Makarenko etikai nézeteinek beható elemzésével Zrinszky László (1964). E tekintetben kiemelkedő Pataki Ferenc monográfiája (1966), amely átfogó elemzést és értékelést adja Makarenko életének és pedagógiájának.

Az évtized közepén nagyszabású Makarenko-tanácskozás volt halálának 25. évfordulója (1964) alkalmából, amely az örökség teljességének megragadására irányult. Az 1964 májusában tartott emlékülés anyaga megjelent "Makarenkóra emlékezünk" címen a Pedagógusok Szakszervezetének kiadásában 1966-ban.

A bevezető előadás (Szarka József: "Makarenko életművének hatása a magyar szocialista pedagógia elméleti és gyakorlati fejlődésére") és a korreferátumok (Szvétek Sándor, Székely Endréné, Orosz Lajos és Zrinszky László) a makarenkói életmű főbb kérdéseiről adtak átfogó áttekintést. Ez az egész pedagógustársadalomban kedvező visszhangot kiváltó ülés, amely a teljes Makarenko-értelmezésre törekedett, ösztönzést adott az elmélet és gyakorlat képviselőinek egyaránt.

A teljes Makarenko-életmű megismerését segítik azok a szerzők, akik az évtized végén a pedagógiai folyamat egyre teljesebb megragadására vállalkoznak, a makarenkói gondolatok érvényességét alkotó módon bizonyítva. Ezek közé tartozik Rozsnyai Istvánné (1968) "Közösség születik" című monográfiája, amelyben egy középfokú intézmény adaptivitását tárja fel; Széchy Éva (1968) "A közösségi nevelés útjai a középiskolában" című kötete a középiskolai közösségek fejlesztésének tapasztalatairól és Petrikás Árpád (1968) "Az osztályközösség szervezése és nevelése" című elemzése az osztályközösség személyiségformáló szerepéről. A sort folytathatnánk, de talán ennyi is elegendő ahhoz, hogy az elméleti adaptáció és gyakorlat közelítésének jelentőségét aláhúzzuk.

Egyidejűleg megjelenik a sajátos neveléseméleti gondolkodás makarenkói ösztönzésre épülő vonulata is. Elegendő csupán Horváth György (1965) "A marx-i személyiségelmélet és a nevelés" című nagyobb tanulmányára, Horváth Lajos (1968) "Tevékenységi rendszer és erkölcsi nevelés az általános iskola felső

tagozatában" című rendszeres átfogó áttekintésére, vagy Gáspár László (1965) "Makarenko iskolai alkalmazásának problémái", "A közösségi tevékenységre épülő nevelési folyamat általános vonásai" (1968) című alapozó elméleti összefoglalójára és Petrikás Árpád (1968) "A közösségi nevelés elméleti és gyakorlati problémái a pedagógiai viszonyrendszer összefüggésében" című munkájára utalni.

Sajnos, a gazdag elméleti eredmények ellenére nem beszélhetünk ebben és a következő évtizedben a makarenkói gondolkodásmód átütő sikeréről. Megkérdőjelezhető Vág Ottó (1985) állítása, mely szerint "a makarenkói pedagógia elemzése... a hatvanas években érte el tetőpontját, s a magyar pedagógusok újabb nemzedékei szemében tulajdonképpen nincs is már elkülönült "makarenkói pedagógia", hiszen e nemzedékek egy olyan neveléseméleten nevelkedtek, amelyet felfogásmódjában és terminológiájában egyaránt áthatott a makarenkói életmű" (Vág Ottó, 1985. 171. o.).

A makarenkói gondolatok gyakorlati elterjedését nehezítették azok a nézetek, amelyek a szocialista iskola megteremtésében leegyszerűsítették vagy feleslegesnek tartották Makarenko tanításának adaptálását. Mindkét veszély egyidejűleg jelentkezett már a hatvanas évek reformtörekvéseivel. Az 1961-ben megindult iskolareform ugyanis az iskola fejlesztését gyakorlatilag a tananyag korszerűsítésére szűkítette, s ezzel az általános nevelési stratégia megteremtése ebben a szakaszban is háttérbe szorult.

A makarenkói gondolatrendszer érvényességét meg nem szűnő türelemmel feltárni igyekvő kutatók, elméleti szakemberek — a fenti helyzettel nem megbékélve ugyan — kénytelenek voltak vagy védekezni az oktatáspolitikai értetlenségei, formális és a tartalomtól független szervezési-technikai igényeinek kiterjesztésével szemben, vagy maguk váltak egyfajta más folyamatoktól elszigetelt ún. "Makarenko-vonal" tudatos kiépítésének szószólóivá s a hagyatéék túlfűtött, olykor argumentumok nélküli, minden más folyamattól elhatárolódó, ezért végső soron Makarenko gondolatait is fetiszáló szerzőkké. Ezt a magatartást az oktatáspolitikai megkérdőjelezhetőnek tartotta, s ami a legfájdalmasabb, Makarenko elméletét "reformra éretlen" elméletnek, azaz elhanyagolható történeti relikviának fogta fel.

Ebből a helyzetből az V. Nevelésügyi Kongresszus (1970) sem tudott ki lépni, s így Makarenko gondolatai az 1972-es oktatáspolitikai határozatban csak néhány jelző ("közösségi ember", "a munkával nevelés lehetőségei", "a nevelés társadalmi ügy"), illetve paradigma emlegetéseként vannak "jelen".

Természetesen mindez a hatvanas évek gyakorlatában is tetten érhető s főként azokban a vitákban, amelyek az ifjúsági szervezet szerepéről, a poli-

technikai képzésről, az iskola fejlesztésének koncepciójáról folytak. Az elméleti eredmények — az előbbieken vázoltak ellenére — alig befolyásolják a korszak nevelési terveit, s igen fontos tartalmi szempontok kiesnek az elméleti munka szférájából is. Így a munkára nevelés korszerű értelmezése, vagy a nevelés és oktatás, oktatás és termelő munka, vagy a szocialista munkaiskola elméleti megalapozása megállt az évtized fordulójára.

A hetvenes évek visszaesése valószínűen sokféle okra vezethető vissza. A vázoltakon túl a hetvenes években bekövetkezett társadalmi méretű megtorpanás, a gazdasági élet ellentmondásainak változatos artikulációi s az ideológiai tevékenység — ezen belül a nevelési eszményekkel kapcsolatos — bizonytalanságai önmagukban is jelentős mértékben hozzájárultak a depresszió megjelenéséhez. Tények bizonyítják, hogy az oktatáspolitikai, a neveléstudományi kutatások programja vagy a nevelési stratégiák kidolgozásán is fáradozó MTA Elnökségi Közoktatási Bizottság (EKB) alig lépett előre az 1970-es nevelésügyi kongresszushoz, vagy az 1972-es párthatározat állásfoglalásához viszonyítva.

Makarenko műveit nehéz megtalálni ebben az időben a kiadói programokban. Átfogó, szintetizáló elemzés, tudományos feldolgozás nem jelenik meg az örökség lényegéről, vagy részleteiről sem. Néhány Makarenko-mű újrakiadása teszi kedvezőbbé ezt a képet.

Nem elhanyagolható, hogy ebben az időben eredményes erőfeszítések történnek a Makarenko-örökség gyakorlati alkalmazására. "A szocialista személyiség nevelése és a közösség" című tanulmánygyűjtemény (1970) arra törekszik, hogy egy széles értelemben felfogott pedagógiai koncepció kidolgozását segítse, amelynek központi kategóriái a makarenkói gondolatrendszerre épülnek. Ekkor jelenik meg "Közösségi nevelés az általános iskolában" címen egy módszertani tapasztalatgyűjtemény (1970), amely folytatója a hatvanas évek hasonló vállalkozásainak. Megyei tapasztalatokat foglalnak össze a "Közösségi nevelés — korszerűség" című (1971), illetve a "Pedagógiai kutatások borsodi tapasztalatai" című (1974) kötetek.

A korábbi elméleti eredmények általánossá válását szolgálja Szokolszky István "Válogatott tanulmányok" címen kiadott posztumusz kötete. Főként "A közösségi nevelésről", "Az ismeretlen Makarenkóról", "A szocialista pedagógia 'logikája' Makarenko műveiben" című tanulmányokra utalunk. Sajnos, a kialakult helyzetben sem ennek a kötetnek, sem más erőfeszítéseknek nem volt átütő hatása.

Pedig elméletileg megalapozott s a makarenkói örökségre épült az eddig egyetlen sikerrel zárult hazai iskolakísérlet Szentlőrincen Gáspár László igazgató vezetésével.

Gazdagította elméleti tájékozódásunkat V. A. Szuhomlinszkij "A kommunista személyiség nevelése" címen megjelent kötete. Megindult és komoly eredményeket ért el a kollektivitás vizsgálata a határos tudományok eszközeinek felhasználásával. Hunyady Györgyné "Kollektivitás az iskolai osztályokban" című munkájára vagy Pataki Ferencnek pedagógiai szociálpszichológiai tanulmányaira gondolunk.

Az iskolai, nevelési gyakorlat mindezen törekvések hatásait igen kis mértékben tudta befogadni és sajátjává tenni. Ezt részben a terminus technikusok s fogalmak ellentmondásos használata, részben pedig a közösség, személyiség, egyén kölcsönhatását zavaró társadalmi méretű ellentmondások jelenléte váltotta s váltja ki napjainkban is.

Makarenko helyének és szerepének feltárása a szocialista és az egyetemes pedagógiai gondolkodásban még további munkákat igényel. A hazai s nemzetközi tapasztalatok, kutatási eredmények feldolgozása, összehasonlító elemzése hozzájárulhat a gazdag örökség differenciált megértéséhez. Együttes erőfeszítéseket igényel az adaptáció sajátosságainak a felmérése. Hiszen a húszas-harmincas évekhez viszonyítva, két világrendszer társadalmi, ideológiai, életmódbeli változásai és vitái is színezik Makarenko hagyatékának adaptációját. Általános érvényűnek tűnik jeles hazai Makarenko-kutatónk, Pataki Ferenc kérdésfeltevése az egyén és közösség kapcsolatát tárgyaló tanulmányában, aki Makarenko szocializmusképének elemzése alapján — társadalmunk realitásait szem előtt tartva állapítja meg: "A kollektívizmus, miközben a társadalmi magatartás általános tendenciáját szabályozza (ti. körülményeink között — P. Á.) s az egyén általános 'jelenléti módját' kívánja befolyásolni, elsősorban és főképpen az érdekösszeütközések és érdekkonfliktusok felfogásában és kezelésében, megoldási módjuk felkutatásában 'működik' a magavalódi helyén és funkciójával". Ezért a helyi társadalom, a társadalmi intézmények és az ifjúság társas—közösségi tapasztalatai, azok nevelése lehet — szerinte — a megújítandó kollektívizmus, s vele együtt a nevelési közösségkoncepció alapja.

Ha ebből a társadalompedagógiai logikából kiindulva kísérreljük meg komplex, interdiszciplináris (politológia, pszichológia, szociológia és pedagógia) eszközökkel a makarenkói hagyaték lényegének további feltárását és az intézményes nevelés fejlesztésének lehetőségeit kívánjuk körvonalazni, akkor megváltoztatható a ma még fellelhető elutasító magatartás.

Iskoláink, nevelőotthonaink, gyermekvárosaink s kollégiumaink gazdag tapasztalattal rendelkeznek és lehetővé teszik a "teljes indukció" makarenkói elvének érvényesítését. Más törekvések segítségével feltárhatjuk az alapvető

kategóriák mai tartalmát s kiépíthetőnek látszik a közösségi nevelésnek egy, a mai viszonyoknak és követelményeknek megfelelő rendszere. Ennek érdekében szükséges a makarenkói rendszer sajátosságainak további elemzése, amelyre korábban magunk is kísérletet tettünk (1980).

Szükségesnek látszik a mai iskola fejlesztése és a makarenkói nevelési rendszer kölcsönhatásának nemzetközi, összehasonlító tanulmányozása. Főként az egyén és társadalom, iskola és közösség, a közösség és a személyiség összefüggéseit lenne szükséges behatóan értelmezni nemzetközi erőforrásokra is építve.

A jubileumi év önmagában aligha jelenthet előbbre lépést az örökség érvényesítésének minden kérdésében. Makarenko műveinek újratanulmányozása, az örökség birtokbavétele s szembesítése a hazai valóság szükségleteivel, illetve a nevelés iskolai és iskolán kívüli törekvéseivel önálló ösztönzéseket adhat kutatóknak s minden nevelőnek is.

I R O D A L O M

- A középiskolai tanulók tervszerű nevelésének programja. OPI. Tankönyvkiadó, Bp., 1964.
- A közösségi nevelés irányelvei az általános iskolában. Tankönyvkiadó, Bp., 1961.
- A szocialista személyiség nevelése és a közösség. Főszerk.: Horváth Lajos, szerk.: Majzik Lászlóné—Petrikás Árpád. Magyar Pedagógiai Társaság, Bp., 1970.
- Az iskolai közösségi nevelés. Tapasztalatgyűjtemény. Szerk.: Bársony Jenő. Tankönyvkiadó, Bp., 1964.
- Az óvodai nevelés programja. Szerk.: Bakonyi Pálné és Szabadi Ilona. Tankönyvkiadó, Bp., 1971.
- Ágoston György: A kommunista erkölcs tartalma és az erkölcsi nevelés feladatai. Tankönyvkiadó, Bp., 1961.
- Bakonyi Pál—Juhász Ferenc—Tóth Gábor: Pedagógusok leszünk. KISZ szakpróba-könyv. Szerk.: Tóth Béláné. Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, Bp., 1965.
- Gáspár László: Pedagógiai problémák egy tanyai iskolában. Tankönyvkiadó, Bp., 1963.
- Gáspár László: Makarenko iskolai alkalmazásának problémái = Magyar Pedagógia, 1965. 1. sz. 57—66. o.
- Gáspár László: A közösségi tevékenységre épülő nevelési folyamat általános vonásai. Tanulmányok a neveléstudomány köréből. Akadémiai Kiadó, Bp., 1968. 59—102. o.
- Gáspár László: A társadalmi gyakorlat szükségletei és az általános nevelés tartalma. Akadémiai Kiadó, Bp., 1977.

- 30 év Neveléstudomány és művelődéspolitikai. Szerk.: Horváth Márton és Zibolen Endre. Magyar Pedagógia Társaság, Bp., 1975.
- Götz Hillig: Makarenko művei külföldön = Pedagógiai Szemle, 1980. 7—8. sz. 695—700. o.
- Horváth György: A marxi személyiségelmélet és a nevelés = Magyar Pedagógia, 1965. 4. sz. 306—325. o.
- Horváth Lajos: Az osztályközösségek rétegződésének néhány problémája az általános iskola felső tagozatában. Pedagógiai Közlemények 2., Az ELTE Neveléstudományi Tanszékének kiadványai. Tankönyvkiadó, Bp., 1966.
- Horváth Lajos: Közéletiségre nevelés az általános iskola felső tagozatában. Pedagógiai Közlemények, 25. Az ELTE Neveléstudományi Tanszékének kiadványai. Tankönyvkiadó, Bp., 1981.
- Hunyady Györgyné: Kollektivitás az iskolai osztályokban. A közösségi beállítódás strukturális meghatározói. Akadémiai Kiadó, Bp., 1977.
- Közösségi nevelés az általános iskolában. Szerk.: Hunyady Györgyné. Tankönyvkiadó, Bp., 1970.
- Közösségi nevelés — korszerűség. Tanulmánygyűjtemény. Szerk.: Gaál Gyula. Borsod megyei Tanács Művelődési Osztály kiadványa, 1971.
- Loránd Ferenc: A Kertész utcaiak. Iskolám története. Magvető, Bp., 1976.
- Makarenkóra emlékezünk. Pedagógusok Szakszervezete, Bp., 1966.
- Ötödik Nevelésügyi Kongresszus I—II. Bp., 1970. szeptember 28—30. Szerk.: Kiss Árpád. Bp., 1971.
- Pataki Ferenc: Makarenko élete és pedagógiája. Tankönyvkiadó, Bp., 1966.
- Pataki Ferenc: Szocializmuskép és pedagógia. Makarenko pedagógiájának szocializmusképeről = Világosság, Melléklet az 1985. áprilisi számhoz.
- Pataki Ferenc: Egyén és közösség a mai magyar társadalomban = Társadalmi Szemle, 3. sz. 1—18. o.
- Pedagógiai kutatások borsodi tapasztalatai. Tanulmánygyűjtemény. Miskolc, 1974.
- Petrikás Árpád: Az osztályközösség szervezése és nevelése. Tankönyvkiadó, Bp., 1968.
- Petrikás Árpád: A közösségi nevelés elméleti és gyakorlati problémái a pedagógiai viszonyrendszer összefüggésében. In: Tanulmányok a neveléstudomány köréből. Akadémiai Kiadó, Bp., 1968. 29—58. o.
- Petrikás Árpád: A Sz. Makarenko elméleti rendszere, a rendszerelv alkalmazásának problémái = Pedagógiai Szemle, 1980. 7—8. sz. 581—592. o.
- Rozsnyai Istvánné: Közösség születik. Tankönyvkiadó, Bp., 1968.
- Széchy Éva: A közösségi nevelés útjai a középiskolában. Tankönyvkiadó, Bp., 1967.
- Székely Tibor: A közösségi nevelés néhány időszervi kérdése = Budapesti Nevelő, 1978. 3. sz. 56—62. o.
- Szokolszky István: Válogatott tanulmányok (Pedagógiai Tanulmányok). Tankönyvkiadó, Bp., 1972.

V. A. Szuhomlinszkij: A munkára nevelés az iskolában. Egy szovjet falusi iskola nevelőmunkájának tapasztalatai. Ford.: Illés Lajosné. Tankönyvkiadó, Bp., 1962.

V. A. Szuhomlinszkij: A kommunista személyiség nevelése (Válogatott pedagógiai írások). Szerk.: Arató Ferenc. Tankönyvkiadó, Bp., 1975.

Szvétek Sándor: A hatékonyabb nevelőmunkáért (Tanulmányok). Kézirat. Kecskemét, 1979. Bács-Kiskun megyei Pedagógiai Továbbképző Intézet.

Vág Ottó: A szocialista gyermekközösség kialakítása. A közösség kialakításának és fejlődésének egyes problémái Makarenko pedagógiájában. Tankönyvkiadó, Bp., 1960.

Vág Ottó: Reformelméletek és reformmozgalmak a pedagógiában. Tankönyvkiadó, Bp., 1985.

Zrinszky László: Makarenko etikai nézetei. Tankönyvkiadó, Bp., 1964.